

**KA EFIKASNIM
MEHANIZMIMA ZA
ZAŠTITU NOVINARA
U SRBIJI**

NOVI STARI IZAZOVI

Urednica:

Ivana Stevanović

Autorke:

Nataša Jovanović i Danica Đokić

Izdavač:

Slavko Ćuruvija fondacija uz finansijsku podršku MATRA programa Ambasade Kraljevine Holandije

Kingdom of the Netherlands

FONDACIJA
S L A V K O
Ć U R U V I J A
FOUNDATION

Dizajn i prelom

Petar Pavlović

Beograd, septembar 2022

SADRŽAJ

SADRŽAJ	3
Uvod.....	4
Mehanizmi zaštite novinara i medijskih radnika	5
Poznavanje postupaka	17
Prijavljivanje napada	18
Pretnje upućene preko društvenih mreža, pretnje u kondicionalu i „pritisci“	20
Status novinara kao oštećenih	23
Procesuiranje i komunikacija sa nadležnim institucijama	25
Dugo trajanje sudskih postupaka	30
Blaga kaznena politika	31
Posledice napada na novinare.....	32
Sekundarna viktimizacija	34

Uvod

Slavko Ćuruvija fondacija je u septembru 2019. godine objavila analizu **Kritične tačke u sistemu zaštite novinara**. Ova analiza je mapirala mesta u celokupnom sistemu zaštite koja onemogućavaju efikasnu i efektivnu zaštitu novinara koji su pretrpeli pretnje, pritiske i napade zbog svog izveštavanja – od rada policije i tužilaštva, posebnih mehanizama zaštite, do zakonskog okvira.

U međuvremenu, pitanje bezbednosti novinara i njihove efikasne krivičnopravne zaštite još uvek predstavlja jednu od dominantnih prepreka za slobodu medija u Srbiji, na šta upozoravaju svi relevantni domaći i međunarodni izvori. I pored toga što su u međuvremenu osnovane još dve radne grupe za zaštitu novinara – paralelno sa radom Stalne radne grupe koja je formirana 2016. godine – kao i donošenja Opšteg obaveznog uputstva za postupanje javnih tužilaštava u slučajevima pretnji i napada na novinare krajem 2020. godine, percepcija o efikasnosti zaštite se nije promenila ni unutar medijske zajednice, ni domaćih i međunarodnih posmatrača.

Ova analiza predstavlja novi pogled na 26 kritičnih tačaka u sistemu zaštite novinara identifikovanih 2019. godine, koji je nastao na osnovu sistematskog monitoringa različitih pokušaja unapređenja sistema. Cilj analize jeste da utvrdi da li je došlo do pozitivnih pomaka.

Nesumnjivo je da je tokom 2020. i 2021. godine bilo pokušaja da se instrumenti zaštite medijskih radnika unaprede, pre svega formiranjem novih radnih grupa i izmenama postojećeg zakonodavnog i podzakonskog okvira. Ovi pokušaji, iako ih međunarodna zajednica pozitivno ocenjuje, naišli su na određene izazove u praksi, o kojima će biti reči u analizi.

U Izveštaju Evropske komisije (EK) za Srbiju iz 2021. godine¹ naglašeno je da je u pogledu slobode izražavanja „postignut ograničen napredak usvajanjem i započetim sprovođenjem ograničenog broja mera iz akcionog plana koji se odnosi na medijsku strategiju“. Međutim, dodaje se da su verbalni napadi visokih zvaničnika na novinare nastavljeni, a da slučajevi pretnji i nasilja i dalje predstavljaju razlog za zabrinutost. „Većina udruženja novinara je istupila iz grupe za bezbednost novinara u martu 2021, pozivajući se na govor mržnje i kampanje blaćenja protiv novinara i predstavnika civilnog društva, uključujući od strane lidera poslaničke grupe vladajuće stranke u Skupštini. Ti verbalni napadi u Skupštini dešavali su se i nakon usvajanja kodeksa ponašanja u decembru 2020. godine. Opšte okruženje za nesmetano ostvarivanje slobode izražavanja treba dodatno ojačati u

¹ Izvor: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_oktobar_21.PDF

praksi”, naveli su iz EK i dodali da „uopšteno govoreći, slučajevi pretnji, zastrašivanja i nasilja nad novinarima i dalje izazivaju zabrinutost, posebno na lokalnom nivou”.

Aktivnosti države na zaštiti bezbednosti novinara, nakon zvanične posete Srbiji, pohvalila je i Tereza Ribeiro, predstavnica za slobodu medija Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) koja je izjavila: „Pohvalila bih i nekoliko inicijativa vlasti Srbije čija je svrha zaštita fizičke bezbednosti, ali i njihova sigurnost u digitalnoj sferi. Mislim tu na Radnu grupu za bezbednost novinara, kao i pokretanje SOS telefonske linije, koja bi radila 24 sata dnevno. Međutim, potrebna nam je usaglašenija aktivnost svih organa vlasti i zainteresovanih strana, kao i više političke posvećenosti.”².

Mehanizmi zaštite novinara i medijskih radnika

1. Radna tela za zaštitu bezbednosti novinara

a. Stalna grupa za bezbednost novinara

Stalna radna grupa za bezbednost novinara, ustanovljena u decembru 2016. godine, do kraja 2020. godine predstavljala je „jedini instrument koji sistematski radi na unapređenju bezbednosti novinara u Srbiji”.³ Ova grupa uvela je izvesne novine, koje se, pre svega, odnose na unapređenje mehanizama postupanja tužilaštava, prema predlozima iz prethodno identifikovanih kritičnih tačaka.

Javnost rada SRG, u ranijem periodu, identifikovana je kao jedna od kritičnih tačaka, budući da je nakon dve godine rada procenjeno da nije dovoljno vidljiva. S tim u vezi, možemo reći da je u proteklom periodu učinjen izvestan napredak – pre svega u formalnom smislu. Objavlivanjem i predstavljanjem prvog izveštaja o radu SRG,⁴ što je bila preporuka iz prethodne analize „Kritične tačke”, učinjen je korak napred u odnosu ove grupe prema javnosti, tj. predstavljanju rezultata njenog rada. Izveštaj se odnosi na period od pet godina (2017-2021) i sadrži podatke o sporazumu o saradnji i kontakt tačkama, kao i statističke podatke tužilaštva, specifične slučajeve napada na novinare, aktivnosti SRG prema akcionom planu. Kao dodata vrednost, u izveštaju su predstavljeni primeri dobre prakse, slične međunarodne inicijative i međunarodni standardi zaštite bezbednosti novinara. Izveštaj sadrži i zaključke i preporuke, kako opšte tako i u odnosu na kontakt tačke, evidencije i primenu međunarodnih standarda.

² Izvor: <https://nuns.rs/pretnje-i-zastrasivanja-kao-sastavni-deo-zivota-novinaru-u-srbiji/>

³ Kritične tačke u sistemu zaštite bezbednosti novinara, Slavko Ćuruvija fondacija, 2019, str.14

⁴ <https://bezbedninovinari.rs/file/files/documents/izvestaj-o-radu-stalne-radne-grupe-2017-2021.pdf>

Javnosti rada doprinosi uspostavljena web platforma Bezbedni novinari⁵ na kojoj je dostupan ovaj izveštaj, međutim – to nije dovoljno. Prema pravilniku o radu Stalne radne grupe iz 2019. godine, njen rad je javan, što se obezbeđuje održavanjem konferencija za novinare, objavljivanjem zajedničkih saopštenja za javnost, objavljivanjem zapisnika sa sastanka, obaveznim javnim godišnjim izveštajima o radu dostupnim na sajtovima svih strana potpisnika i na drugi način u skladu sa zakonom. Praksa održavanja konferencija za novinare nije postojala sve do juna 2022. godine, kada su predstavnici SRG posetili ugroženi OK radio u Vranju. Zapisnici sa sastanaka se redovno vode, ali nisu dostupni široj javnosti, što bi trebalo promeniti. Saopštenja za javnost nisu zaživela u praksi u većem obimu. SRG se oglasila saopštenjima za javnost kada je usvojeno novo Opšte obavezno uputstvo tužilaštva, kao i nakon demonstracija u julu 2020. godine, nakon što je Vlada RS najavila nove mere protiv koronavirusa, a kada je povređen veliki broj novinara.

Pozitivan korak ka javnosti rada je ustanovljena praksa učešća oštećenih novinara na sednicama na kojima se razmatraju njihovi slučajevi. To je važan doprinos boljem informisanju novinara o statusu njihovih prijava, razumevanju procedura i rada nadležnih institucija na ovim slučajevima.

Ipak, o javnosti rada SRG bi, pre svega, trebalo govoriti iz perspektive ciljne grupe zbog koje je uspostavljen ovaj mehanizam zaštite – novinara prema kojima je izvršeno krivično delo u vezi sa njihovim radom u oblasti javnog informisanja. U tom smislu, oni koji su prijavljivali krivična dela i čiji se predmeti nalaze u evidenciji tužilaštva, najvećim delom nisu upoznati sa radom SRG. Jedna od intervjuisanih novinarki je rekla da „Otkad se sve ovo izdešavalo, često čujem za tu grupu, ali i dalje nisam sigurna ni šta ta grupa radi, ni ko se u njoj nalazi.“

Konfuziju dodatno unosi i formiranje nove, Vladine radne grupe za bezbednost i zaštitu novinara (VRG) u decembru 2020. godine. Čak i novinari koji su prošli kroz procedure prijavljivanja krivičnih dela i upoznati su sa postojanjem radnih grupa za zaštitu i bezbednost novinara, Stalnu radnu grupu mešaju sa Vladinom radnom grupom, naročito na osnovu autoriteta pojedinaca koji učestvuju u radu obe.

Pozitivni komentari onih koji znaju za postojanje i rad SRG-a su da je ideja u osnovi dobra, te da je postojanje posebnih mehanizama zaštite važno, mada su dometi rada ograničeni drugim faktorima – pre svega uticajem politike na rad sudova i tužilaštava. Na osnovu ličnog iskustva, novinari prepoznaju i pozitivno procenjuju rad pojedinih članica SRG, pre svega novinarskih i medijskih udruženja, ali i pojedinaca u koje imaju poverenje. Nekoliko intervjuisanih novinara izjavilo je da se u slučajevima pretnji ili napada, umesto nadležnima, udruženjima ili radnim grupama, javljaju direktno Veranu Matiću. Zbog činjenice da je Matić član i jedne i druge grupe, neki od tih novinara nisu znali da postoji

⁵ <https://bezbedninovinari.rs/>

razlika između SRG i VRG. O tome da li ima poverenja u institucije, jedan novinar je rekao: „Ako je Veran Matic neka institucija, onda samo u njega imam određeno poverenje i to je to.“

Sa druge strane, nepoverenje novinara u rad SRG se ogleda i kroz neke negativne komentare. Jedan novinar rekao je da SRG spada u „NVO projektaške stvari, zadovoljavanje forme, pražnjenje budžeta naših i stranih“. Drugi nije zadovoljan radom grupe, jer, kako kaže, „kao i ostali, na nas koji nemamo jake redakcije ili nekoga da stane iza nas, ne obraćaju previše pažnje“.

Što se tiče sastava Stalne radne grupe, on se nije menjao u pogledu članica koje učestvuju u njenom radu, osim što je došlo do promene pojedinačnih personalnih rešenja. I dalje nedostaju predstavnici suda koji bi mogli da daju svoj doprinos kroz davanje mišljenja ili konsultacije u vezi sa postojećom sudskom praksom zaštite bezbednosti novinara i time učine rad grupe kvalitetnijim.

b. Vladina radna grupa za bezbednost i zaštitu Novinara

Na sednici održanoj 10. decembra 2020. godine, Vlada Republike Srbije donela je odluku o formiranju dve nove radne grupe – jednu za sprovođenje Akcionog plana Medijske strategije i drugu za bezbednost i zaštitu novinara.⁶ Radna grupa za bezbednost i zaštitu novinara pri Vladi RS (VRG) osnovana je sa ciljem da se rad na ovom problemu institucionalizuje, kako bi se efikasnije reagovalo u slučaju napada na novinare i pratile sve radnje i aktivnosti preduzete u cilju zaštite njihove bezbednosti. Početna ideja za formiranje ove grupe proistekla je iz prepreka sa kojima se suočavala SRG, koja se bavila isključivo krivičnim delima za napade na novinare. Kako su pritisci na novinare prevazilazili okvire Krivičnog zakonika, trebalo je ustanoviti širi okvir za zaštitu novinara i obezbediti razvijanje politike protiv nasilja nad novinarima na najvišem nivou.

Pored svih predstavnika SRG, sastav Vladine radne grupe činili su i predstavnici kabineta predsednice Vlade, Ministarstva kulture i informisanja, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva pravde, Ministarstva spoljnih poslova, Ministarstva za evropske integracije, zamenik Republičkog javnog tužioca, Zaštitnik građana, Udruženje sudija i tužilaca Srbije, i medijskih udruženja i sindikata.⁷ Pored toga, u radu VRG su kao posmatrači učestvovali i predstavnici četiri međunarodne organizacije u Srbiji (Delegacija EU, Fondacija Konrad Adenauer Stiftung, Misija OEBS-a u Srbiji, Ambasada Kraljevine Norveške).

⁶ <https://www.srbija.gov.rs/vest/505043/vlada-donela-odluku-o-formiranju-radne-grupe-za-bezbednost-i-zastitu-novinara.php>

⁷ UNS, NUNS, NDNV, ANEM, Asocijacija medija, Asocijacija onlajn medija, Lokal pres, Sindikata novinara Srbije (SINOS) i Udruženja radio stanica (RAB).

Predviđeno je da se ovako kompleksna radna grupa sastaje jednom mesečno u Vladi RS. Za potrebe razmene informacija, predstavnici tužilaštva uveli su mesečno izveštavanje o krivičnim delima učinjenim na štetu novinara. Nakon svake sednice VRG izdaje saopštenja za javnost, te ova grupa postaje vidljivija u javnosti od SRG. Već u martu 2021, VRG je podržala projekat ANEM-a za uspostavljanje jedinstvenog SOS telefona na koji novinari mogu da prijave pretnje i napade 24/7, a u aprilu je uspostavljena i web platforma *Bezbedninovinari.rs*.⁸ Međutim, u istom periodu se intenziviraju napadi, govor mržnje i kampanje diskreditovanja i blaćenja nezavisnih medija, novinara i predstavnika civilnog društva. Ovi verbalni napadi predstavnika vlasti dešavali su se i u Skupštini RS, čak i nakon što je usvojen Kodeks ponašanja u decembru 2020. godine. Usled izostanka reakcije VRG na te napade, najpre Slavko Ćuruvija fondacija, a zatim i većina medijskih udruženja povukla su se iz ove grupe u martu 2021. godine. Ove organizacije su, u maju, formirale **Koaliciju za slobodu medija**,⁹ čiji su ciljevi bezbednost novinara, slobodno informisanje, nezavisno i profesionalno novinarstvo. Koalicija je započela rad na zajedničkim indikatorima za praćenje bezbednosti novinara, kao i izmenama Zakona o javnom informisanju i medijima. Ona, takođe, zajedničkim saopštenjima podiže svest javnosti o hitnim medijskim pitanjima i bezbednosti novinara.

c. Platforma zaštitnika građana

U maju 2020. godine, Zaštitnik građana je sa sedam medijskih udruženja i asocijacija i tri novinarska sindikata¹⁰ potpisao Sporazum o uspostavljanju platforme za evidenciju slučajeva ugrožavanja bezbednosti i pritisaka na novinare i ostale medijske aktere. Cilj formiranja platforme bio je uspostavljanje jedinstvene baze podataka o napadima na novinare i efikasnijeg mehanizma zaštite bezbednosti novinara, na osnovu čega bi Zaštitnik mogao da reaguje u okviru zakonskih nadležnosti i inicira izmene zakona. Medijska udruženja i sindikati su, tokom 2020. godine, napravili kategorizaciju pretnji, pritisaka i napada na novinare za jedinstvenu bazu. Prema izveštaju Zaštitnika građana za 2021. godinu,¹¹ tehnička izrada jedinstvene baze podataka o svim pritisacima i napadima na novinare je bila skoro okončana.

⁸ <https://www.srbija.gov.rs/vest/539863/novi-portal-za-prijavlivanje-ugrozavanja-bezbednosti-novinara.php>

⁹ Asocijacija onlajn medija, Nezavisno udruženje novinara Srbije, Nezavisno društvo novinara Vojvodine, Asocijacija medija, Lokal press i Slavko Ćuruvija fondacija

¹⁰ Sporazum je potpisan sa Udruženjem novinara Srbije, Nezavisnim udruženjem novinara Srbije, Nezavisnim društvom novinara Vojvodine, Asocijacijom nezavisnih elektronskih medija, Asocijacijom medija, Asocijacijom onlajn medija, Poslovnim udruženjem asocijacije lokalnih i nezavisnih medija „Lokal pres“, Sindikatом novinara Srbije, Granskim sindikatом kulture, umetnosti i medija „Nezavisnost“ i Samostalnim sindikatом zaposlenih u grafičkoj, izdavačkoj, informativnoj delatnosti i kinematografiji Srbije. *

¹¹ Redovan godišnji izveštaj za 2021. godinu, dostupan na <https://www.ombudsman.rs/index.php/izvestaji/godisnji-izvestaji>

Iako se ova platforma spominje u međunarodnim izveštajima kao pozitivan korak, ona nije zaživela u praksi. Nakon što je Ombudsman u decembru 2020. godine postao i član novoformirane VRG, nije sazvan nijedan sastanak ove radne grupe

Prema izveštajima o stanju ljudskih prava u Srbiji za 2021. godinu, procenjuje se da „inflacija radnih grupa i komisija čije se nadležnosti prepliću i koje bi navodno trebalo da štite novinare nije dala nikakav rezultat. Štaviše, broj napada i pritisaka na novinare postojano raste iz godine u godinu. Jedinu korist od ovih grupa imala je vlast, jer su joj upravo ovi formalni elementi omogućili da dobije prelaznu ocenu u godišnjem izveštaju Evropske komisije.”¹² U izveštaju se navodi da se nastavljaju verbalni napadi zvaničnika na novinare, kao i da se pretnje i nasilje prema novinarima ne smanjuju.

Koalicija za slobodu medija je takođe procenila da „formalne akcije ne donose suštinske promene na medijskoj sceni”.¹³ Kao što je ranije rečeno, postojanje više radnih grupa čije nadležnosti nisu jasno razgraničene, iz perspektive novinara, najblaže rečeno je – zbunjujuće.

2. Zakoni i podzakonski akti

a. Krivični zakonik

Tokom 2019. godine, posebna podgrupa za analizu Krivičnog zakonika u okviru Stalne radne grupe, identifikovala je 35 krivičnih dela koja se mogu smatrati delima učinjenim na štetu novinara. Obavezujuće uputstvo tužilaštva, doneto krajem 2020. godine, obuhvatilo je ukupno 34 ovih krivičnih dela.¹⁴ Od usvajanja Opšteg obaveznog uputstva o postupanju tužilaštava evidentiraju se sva ova krivična dela učinjena na štetu novinara. Uvođenje ovako identifikovanih krivičnih dela u interne akte MUP-a i RJT-a bilo je predviđeno Akcionim planom za poglavlje 23 u procesu pristupanja Srbije EU.

Analizom zastupljenih krivičnih dela aktivnih predmeta tužilaštava¹⁵ zaključeno je da se u praksi napadi na novinare uglavnom svode na nekoliko ključnih krivičnih dela, pre svega na ugrožavanje sigurnosti iz čl. 138, st 3 KZ (75,8%), a potom, u znatno manjoj meri (24,2%) na sledeća krivična dela: nasilničko ponašanje (čl. 344 KZ i 344a KZ), proganjanje (138a KZ), teške telesne povrede (čl. 121 KZ), rasna i druga diskriminacija (čl. 387 KZ);

¹² Izvor: <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2022/03/Ljudska-prava-u-Srbiji-2021.pdf>

¹³ Izvor: <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/ksm-izvestaj-ek-potvrdio-da-kljucni-problemi-medijske-zajednice-i-dalje-ostaju-nereseni/>

¹⁴ Izostavljeno je samo jedno KD iz grupe krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom.

¹⁵ <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2021/02/Za%C5%A1tita-slobode-govora-u-pravosudnom-sistemu-Srbije.pdf>

izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (čl. 317 KZ); izazivanje opšte opasnosti (čl. 278 KZ). Slična je struktura krivičnih dela okončanih pravnosnažnim sudskim presudama – od 20 analiziranih presuda, u 13 slučajeva (65%) radi se o ugrožavanju sigurnosti, dok se u ostalim radi o proganjanju, izazivanju opšte opasnosti, izazivanju nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti

Sa druge strane, praksa je pokazala da novinari u vezi sa poslom koji obavljaju mogu biti žrtve i drugih krivičnih dela koja nisu ušla u Obavezno uputstvo. U tim slučajevima se isti izuzimaju iz zvanične evidencije predmeta učinjenih na štetu novinara. U takva dela spadaju npr. teška krađa, ucena ili neovlašćeno fotografisanje.

Drugi problem ranije identifikovan u praksi je postojanje pojava oblika ugrožavanja sigurnosti lica koja obavljaju poslove javnog informisanja u vezi sa obavljanjem tih poslova, koji se ne mogu obuhvatiti postojećim inkriminacijama u Krivičnom zakoniku, ili je to skopčano sa ozbiljnim teškoćama u tumačenju prilikom njihove primene. Ovo je dovelo do iniciranja unapređenja tj. izmena Krivičnog zakonika u okviru SRG.

Uz podršku OEBS-a angažovan je profesor krivičnog prava Zoran Stojanović, koji je, kroz niz konsultativnih sastanaka sa medijskim i novinarskim udruženjima, preuzeo na sebe zadatak da formuliše amandmane.¹⁶ Profesor Stojanović nije prihvatio početni predlog udruženja da to bude novo krivično delo, po uzoru na krivično delo napad na advokata, kako bi se novinari i medijski radnici po pravima izjednačili sa drugim profesijama od javnog interesa¹⁷. Svoj stav argumentovao je time da takvo rešenje sadrže krivični zakoni zemalja koje se ne mogu smatrati demokratskim. Umesto novog dela, on je u konsultacijama predložio dopune postojećih krivičnih dela, čijim bi se izmenama postigao cilj – efikasnija zaštita novinara. Krajem marta 2021. godine, najpre članicama SRG, a zatim i široj zajednici predstavljen je predlog za izmene i dopune tri krivična dela:

- Uvođenje nove kvalifikatorne okolnosti kod krivičnog dela prinude iz člana 135 KZ, tako što se sankcioniše i prinuđavanje novinara i drugog medijskog radnika (lica koje obavlja poslove iz oblasti javnog informisanja u vezi sa tim poslovima) da nešto učini ili ne učini, i predviđa sankciju od 6 meseci do 5 godina zatvora;

¹⁶ <https://www.cenzolovka.rs/drzava-i-mediji/bezbednost-novinara-sta-ocekivati-od-najavljenih-izmena-krivicnog-zakonika/>

¹⁷ Sličan predlog je još u januaru 2021. godine potekao od Udruženja sudija i tužilaca koje je uputilo predlog za izmenu Krivičnog zakonika radi uvođenja krivičnog dela „napad na novinara u obavljanju poslova obaveštavanja javnosti“

- Proširenje zakonske definicije krivičnog dela ugrožavanja sigurnosti iz člana 138 KZ, tako što se, pored pretnje po život i telo, dodaje i pretnja po slobodu ili imovinu veće vrednosti;
- Dodavanje novog kvalifikovanog oblika krivičnog dela sprečavanje štampanja i rasturanja štampanih stvari i emitovanja programa iz člana 149 KZ, čime se sankcioniše neovlašćeno sprečavanje ili ometanje objavljivanja informacije od javnog značaja putem medija, ili situacija u kojoj se zbog objavljivanja takve informacije ili mišljenja, grubim vređanjem ili zlostavljanjem, drskim ili bezobzirnim ponašanjem, značajno ugrožava spokojstvo lica koje je informaciju ili mišljenje objavilo.

Predlog koji su podržale članice SRG, predstavljen je na sednici VRG u maju 2021. godine. Vlada je tada donela odluku da Ministarstvo pravde, kao nadležno za predlaganje izmena zakona, uđe u proceduru za usvajanje po hitnom postupku. Tokom oktobra i novembra iste godine, Ministarstvo pravde sprovelo je javnu raspravu u veoma kratkom roku, nakon koje se odustalo od izmena KZ u hitnom postupku.

Tokom trajanja javne rasprave, stručna javnost je iznela niz primerenih komentara i ukazala na određene nedostatke i moguće zloupotrebe predloženih izmena, a naročito u odnosu na član 149 KZ. Pojedini pravni stručnjaci ocenili su da bi predložene izmene išle u smeru uvođenja „delikta mišljenja“, koji je pogodan za zloupotrebe u vidu gušenja slobodno izražene kritike. Ovakvom zakonskom rešenju su se suprotstavile i organizacije civilnog društva i deo novinarske zajednice, a zbog rizika da ovako formulisano zakonsko rešenje može biti usmereno upravo protiv novinara.

Koalicija za slobodu medija je zauzela zajednički stav da se od Vlade Srbije zahteva izlazak iz usvajanja izmena zakona po hitnom postupku, kako bi se pronašla delotvorna rešenja za unapređenje KZ za zaštitu novinara u redovnom postupku i postigao širi društveni konsenzus oko rešenja koja bi na najbolji način doprinela većoj bezbednosti novinara, a da pritom ne ugroze prava i slobode, kako novinara tako i ostalih građana.

S obzirom na primećene nedoslednosti u zaštiti, kada su u pitanju pretnje i fizički napad koji za posledicu ima lake telesne povrede, tokom rasprave uočene su i dodatne mogućnosti za zaštitu fizičkog integriteta medijskih radnika.

b. Zakonik o krivičnom postupku

Problemi uočeni tokom 2019. godine i dalje su aktuelni: sloboda tužilaca u primeni instituta odlaganja krivičnog gonjenja, nepostojanje efikasnog pravnog sredstva protiv odluka o odbacivanju krivične prijave i izostanak eksterne sudske kontrole u slučaju odlaganja krivičnog gonjenja.

Kako se u narednom periodu očekuju izmene Zakonika o krivičnom postupku (ZKP), trebalo bi skrenuti pažnju na još neke nedostatke koji se mogu razmotriti da bi se popravio položaj oštećenih u krivičnom postupku, u skladu sa međunarodnim standardima– pre svega evropskom Direktivom iz 2012. godine kojom se uspostavljaju minimalni standardi o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminala.¹⁸

Kada je u pitanju primena odlaganja krivičnog gonjenja (oportuniteta), nesumnjivo je da se osumnjičenima nameću određene obaveze za krivična dela učinjena na štetu novinara, čak i ako se radi o uslovnim pretnjama, za koje se inače krivične prijave odbacuju bez nametanja ikakvih obaveza. Ovakvo sankcionisanje okrivljenih se pokazuje kao efikasno i može imati preventivni karakter. Najčešće se kao nametnuta obaveza koristi uplata određenog novčanog iznosa u humanitarne svrhe. U praksi se primećuje velika razlika u nametnutim novčanim obavezama kada su u pitanju ugroženi medijski radnici tabloidnih novina bliskih vlasti i visoki državni funkcioneri sa jedne strane, i nezavisni novinari i novinari sa lokalnog nivoa sa druge strane, te je u primeni ovog instituta potrebno ujednačavanje tužilačke prakse.¹⁹

Međutim, problematičnije od primene ovog instituta je samo zakonsko rešenje kojim je uloga i učešće oštećenog u krivičnom postupku u potpunosti isključeno. Za odlaganje krivičnog gonjenja, zakon ne traži saglasnost oštećenog, ne daje mu pravo žalbe, a oštećeni nema ni pravo uvida u spise koji se odnose na obavezu koju je osumnjičeni preuzeo i ispunio. Često oštećeni nisu informisani o ishodima ovakvih postupaka. Iz ovih razloga, predlažu se izmene Zakonika o krivičnom postupku kako bi se oštećenom omogućilo učešće u postupku na osnovu podnete krivične prijave. Saglasnost oštećenog bi trebalo da postoji kao preduslov za primenu ovog instituta.²⁰

I primena instituta sporazuma o priznanju krivičnog dela koje sa okrivljenim zaključuje tužilaštvo, a presudom prihvata sud, u potpunosti isključuje oštećenog iz učešća u postupku. Zakon ne propisuje obavezu da se oštećeni pozove na ročište povodom sporazuma o priznanju krivice, kao ni mogućnost izjavljivanja žalbe na ovaj sporazum. Praksa je pokazala da oštećeni novinari uglavnom nisu obavesteni o presudama na osnovu sklopljenog sporazuma o priznanju krivičnog dela, te bi izmenama zakonodavnog okvira trebalo predvideti njihovo obavezno obavještanje o ovim postupcima.

Procesni položaj oštećenog je određen i njegovim pravom da istakne imovinskoopravni zahtev. Međutim, sud nema obavezu da o njemu odluči u krivičnom

¹⁸ <https://cref.eakademija.com/images/pdf-regulativa/DIREKTIVA-2012-29-EU.pdf>

¹⁹ <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2022/02/Sloboda-izrazavanja-pred-sudom-drugi-redovni-izvestaj.pdf>

²⁰ <http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2017/04/YUCOM-Polozaj-zrtve-u-krivicnom-postupku-Srbije.pdf>

postupku, pa se oštećeni za ostvarivanje ovog prava najčešće upućuju na parnični postupak koji oštećeni vodi o svom trošku. Uslov za pokretanje parnice je pravosnažna sudska presuda. Kada se uzme u obzir da krivični sudski postupci mogu da traju jako dugo, a nakon toga i parnični postupci za naknadu materijalne štete, oštećeni se izlažu dodatnoj viktimizaciji kroz pravosudni sistem. U slučaju paljenja kuće novinara Milana Jovanovića (decembar 2018) jedna od okrivljenih je, 12 dana nakon izvršenja dela zaključila Sporazum o priznanju krivičnog dela. Nakon pravosnažnosti ove presude, oštećeni je pokrenuo parnični postupak za naknadu materijalne štete. U septembru 2022. godine, prvostepena odluka suda, kojom je odlučeno o naknadi štete, još uvek nije pravosnažna. Kada su ostali okrivljeni u pitanju (ukupno četvorica od kojih se jednom sudi u odsustvu), ponovljeni prvostepeni postupak za krivično delo izazivanje opšte opasnosti (čl. 278 KZ) tek je u septembru 2022. godine počeo ponovo. Ukoliko sudija u krivičnom postupku ne odluči o istaknutom imovinskopravnom zahtevu, oštećeni će tek nakon pravosnažnosti presude imati mogućnost pokretnja parničnog postupka o svom trošku i to samo ukoliko optuženi budu i osuđeni.

Kako je i prethodnom analizom konstatovano, prigovor kao jedino pravno sredstvo koje oštećenom stoji na raspolaganju kada se njegova krivična prijava odbaci, nije ni efikasno, ni delotvorno pravno sredstvo. U najvećem broju slučajeva kada se traži preispitivanje tužilačke odluke o odbačaju krivične prijave, odluka nižeg tužilaštva da odbaci krivičnu prijavu bude potvrđena.²¹ I u onim slučajevima kada je drugostepeno tužilaštvo prigovor usvojilo i izdalo obavezno uputstvo nadležnom javnom tužiocu da preduzme, odnosno nastavi krivično gonjenje, nakon sprovedenih dodatnih radnji po nalogu višeg javnog tužilaštva, krivične prijave se ponovo odbacuju.

c. Podzakonski akti - Opšte obavezno uputstvo Republičkog javnog tužilaštva

Krajem decembra 2020. godine, RJT donelo je novo Opšte obavezno uputstvo radi postizanja zakonitosti, delotvornosti i jednoobraznosti u postupanju javnih tužilaštava u predmetima krivičnih dela kojima je ugrožena bezbednost novinara i medijskih radnika.²² Ovim dokumentom obuhvaćena su 34 krivična dela koja se pretežno mogu smatrati podobnim za ugrožavanje bezbednosti lica koja obavljaju poslove od javnog značaja u oblasti informisanja. Pored toga, usvojenim uputstvom za sve državne tužioce unapređen je način vođenja evidencije, hitnost postupanja, stalna dostupnost javnih tužilaca, obavezna

²¹ <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2022/02/Sloboda-izrazavanja-pred-sudom-drugi-redovni-izvestaj.pdf>

²² Republika Srbija, Republičko javno tužilaštvo, O br. 10/20 od 24.12.2020. godine, dostupno na <http://www.rjt.gov.rs/assets/Obavezno-uputstvo-O-6p.10-20.pdf>

povratna informacija oštećenim novinarima, disciplinska odgovornost tužilaca za nepoštovanje uputstava, kao i sistem kontakt osoba u tužilaštvima.

Uputstvo predviđa hitno postupanje po prijavama novinarima, a javne tužioce obavezuje da, u roku od 24 časa od prijema krivične prijave ili obaveštenja o izvršenom krivičnom delu, formiraju predmet i dodele ga u rad obrađivaču predmeta. Obrađivač je obavezan da u roku od 48 časova od preuzimanja predmeta preduzme radnje u skladu sa zakonom, koje obavezno obuhvataju i pozivanje oštećenog da pristupi u javno tužilaštvo radi davanja dodatnih informacija u vezi sa predmetnim događajem.

O svakoj javnotužilačkoj i sudskoj odluci donetoj u svakom predmetu iz ove oblasti potrebno je obavestiti javnog tužioca u matičnom javnom tužilaštvu i kontakt tačku u nadređenom javnom tužilaštvu.

Obavezujućim uputstvom je apelacionim, višim i osnovnim javnim tužilaštvima naloženo određivanje zamenika javnog tužioca kao kontakt tačke i primarnog obrađivača predmeta, ali i određivanje sekundarnog obrađivača predmeta zbog obima posla. Ovakvim rešenjem, umesto dosadašnje četiri kontakt tačke pri Apelacionim javnim tužilaštvima, sada su oformljene kontakt tačke pri svim AJT, VJT i OJT u Srbiji, čime je sistem kontakt tačaka značajno povećan- sa četiri kontakt tačke u okviru tužilaštva na 115 javnih tužilaca i njihovih zamenika.²³

Donošenjem Obaveznog uputstva, tužilaštva su u značajnoj meri ispunila predloge iz Kritičnih tačaka, koji su se odnosili na uvođenje internih rokova za povećanje efikasnosti postupanja, sprovođenje interne kontrole i disciplinskih postupaka za nepridržavanje i bolje evidentiranje slučajeva. Kao što je već napomenuto, za potrebe mesečnih sastanaka VRG, tužilaštvo je uvelo izveštavanje na mesečnom nivou, a ti izveštaji se razmenjuju sa drugim članicama SRG, što omogućava bolje praćenje predmeta. U prethodnom periodu je i MUP ažurirao svoju listu kontakt tačaka.²⁴

Kada je u pitanju primena ovog mehanizma tj. aktiviranje kontakt tačaka, procena članova SRG je da je na nacionalnom nivou došlo do unapređenja komunikacije, bolje razmene informacija i evidentiranja slučajeva. Ipak, procene su da sistem kontakt tačaka nije na isti način zaživeo na lokalnom nivou, budući da udruženja novinara članica SRG nemaju osobe imenovane kao kontakt tačke u lokalnim sredinama (osim članova SRG iz Leskovca i Novog Sada). Policija i tužilaštvo na lokalnom nivou sarađuju po prirodi posla, dok bi se imenovanjem novinara kao kontakt osoba na lokalnom nivou oni značajno odvratili od novinarskog posla.

²³ Lista kontakt tačaka dostupna je na: <https://bezbedninovinari.rs/article/24/tuzilastvo>

²⁴ lista je dostupna na: <https://bezbedninovinari.rs/article/23/mup>

Jedna intervjuisana novinarka smatra da bi redakcije i udruženja trebalo više da se bave procesima, a da se novinari sklone iz njih i pojavljuju samo kao svedoci ili oštećeni. „Kao novinar za ostalo nemate vremena, jer vas sutra čeka nova priča. Ova vlast svašta izmišlja da odvuče novinare od njihovog osnovnog posla, kako se ne bi bavili nekim temama. Ako stvari funkcionišu tako kako, uglavnom, funkcionišu kod nas, novinari moraju sve da rade sami, a onda su oni sa vlasti postigli svoj osnovni cilj“, rekla je ona.

Upoznavanje članova SRG sa lokalnim kontakt tačkama koje su postavili policija i tužilaštva započelo je polovinom jula 2022. godine. Tada su članovi SRG posetili zaposlene u OK radiju u Vranju kako bi se detaljno upoznali sa problemima sa kojima se novinari susreću. Tom prilikom održani su sastanci sa višim i osnovnim javnim tužiocem u Vranju i predstavnicima lokalnih medija, dok je istog dana u Nišu održan sastanak sa apelcionim, višim i osnovnim javnim tužiocem u Nišu. Kako se na sastancima diskutovalo o konkretnim predmetima ugrožavanja sigurnosti novinara u ovim gradovima, koji su prijavljivani u prethodnom periodu, ovakva praksa bi trebalo da se nastavi. I u Vranju i u Nišu došlo je do podizanja optužnice u prijavljenim slučajevima napada.

3. Usluge za oštećene novinare

U poslednjih nekoliko godina mnogo je urađeno na informisanju i novinara i opšte javnosti o načinima na koje novinari mogu prijaviti napade. U martu 2021. godine otvorena je SOS telefonska linija 0800-100-115 na kojoj rade pravni stručnjaci u oblasti medija. Besplatna telefonska linija omogućava da se, 24 časa dnevno, sedam dana u nedelji, prijave sve situacije koje proizvode osećaj ugroženosti zbog bavljenja novinarskom profesijom. Novinari preko ove linije mogu dobiti objašnjenja o zakonskom tretmanu dela i o postupcima koji treba pokrenuti kako bi se nadležnim institucijama, prijavilo ugrožavanje bezbednosti, ako je reč o slučajevima koji se gone po službenoj dužnosti. Takođe, preko nje se dobijaju i informacije o kontakt tačkama policije i tužilaštva, koje su nadležne za region u kom ugroženi novinar ili novinarka radi ili u kom je delo izvršeno.²⁵

Paralelno sa SOS linijom, u aprilu 2021. godine uspostavljen je sajt Bezbedni novinari²⁶ na kom se mogu pronaći sva relevantna dokumenta u vezi sa temom ugrožavanja bezbednosti novinara. Na sajtu se nalaze i modeli prijave policiji i tužilaštvu, kao i modeli privatnih krivičnih tužbi za krivična dela koja se ne gone po

^{25.} Više na <https://bezbedninovinari.rs/article/127/sigurna-linija-za-novinare-najvise-pretnji-stize-preko-interneta-i-drustvenih-mreza>

²⁶ <https://bezbedninovinari.rs/>

službenoj dužnosti, te lista kontakt tačaka. Obe aktivnosti inicirao je ANEM, koji ih i koordiniše. Uvođenje SOS telefona pripisuje se Vladinoj radnoj grupi za bezbednost novinara, kao jedan od glavnih rezultata njenog rada. S druge strane, u izveštaju o radu SRG navedeno je da je ova grupa izradila sajt i mobilnu aplikaciju Bezbedni novinari, s ciljem povećanja vidljivosti njenog rada i opšteg znanja o značaju javnog informisanja i bezbednosnim rizicima sa kojima se novinari suočavaju.

Pored toga, akcionim planom SRG predviđena je i proizvodnja video-podkasta o bezbednosti novinara sa ciljem podizanja svesti i informisanja o pitanjima od značaja za bezbednost. Dva podkasta – jedan koji se bavi pitanjem bezbednosti novinarki²⁷ i drugi u kom se objašnjava pravno tumačenje pretnje, kako je definisano u članu 138 Krivičnog zakonika²⁸ – završeni su i postavljeni na sajt bezbedninovinari.rs u julu 2021. godine.

Usluge u vidu pravnog savetovanja i zastupanja u postupcima, u kojima se članovi novinarskih udruženja javljaju kao oštećena lica, pružaju novinarska i medijska udruženja (NUNS, UNS, NDNV, SČF).

Informisanjem novinara o bezbednosti i mogućnostima za zaštitu su se bavila i medijska udruženja, ali i organizacije civilnog društva, kroz izradu vodiča i uputstava. Demonstracije u prethodnom periodu podstakle su izdavanje vodiča i instrukcija o tome kako novinari treba da se ponašaju tokom masovnih protesta²⁹ i uputstava za bezbednost na masovnim demonstracijama.³⁰ Pored toga, organizacije civilnog društva novinarima nude Vodič za bezbednost novinara.³¹

Da li su svi navedeni uspostavljeni mehanizmi za informisanje i zaštitu dovoljni da bi medijski radnici bili informisani o tome šta treba da rade i kome da se obrate, kada je u pitanju krivično delo izvršeno na njihovu štetu, pitali smo same oštećene novinare budući da je prethodnom analizom ustanovljeno da novinari ne poznaju dobro postupak i načine prijavljivanja.

²⁷ Pogledati - <http://bezbedninovinari.rs/article/63/epizoda-1-nasilje-prema-novinarkama>

²⁸ Pogledati - <http://bezbedninovinari.rs/article/64/epizoda-2-bezbednost-novinara>

²⁹ <https://ndnv.org/wp-content/uploads/2020/07/vodic-IZVEŠTAVANJE-SA-NASILNIH-PROTESTA.pdf>

³⁰ <https://www.bezbedninovinari.rs/article/96/uputstvo-za-bezbednost-reporterki-i-reportera-na-masovnim-demonstracijama>

³¹ <https://safejournalists.net/wp-content/uploads/2021/09/Vodic-za-bezbednost-i-zastitu-novinara.pdf>

Poznavanje postupaka

U pogledu ranije identifikovane kritične tačke da oštećeni novinari ne poznaju procedure i načine prijavljivanja ugrožavanja bezbednosti, da im nije dovoljno jasna njihova uloga kao oštećenih, kao i dalji koraci u postupanju nadležnih institucija, može se reći da se nije mnogo toga promenilo, uprkos opisanim aktivnostima za prevazilaženje ovih prepreka. Pre svega, treba imati u vidu da su novinari po pravilu pravno neuke stranke, te da ne moraju da poznaju pravne procedure. Prvi korak u njihovoj zaštiti i pokretanju procedura je da im informacija o mogućnostima zaštite bude javno dostupna, na čemu se radilo prethodnih godina. Takođe, za zaštitu i osećaj sigurnosti je važno da ugroženi novinari imaju spoljnu podršku u vidu pravne pomoći o čemu govori i evropska Direktiva za podršku žrtvama kriminaliteta.

Svi novinari sa kojima smo razgovarali imaju iskustvo u prijavljivanju napada ili ugrožavanja bezbednosti. Najvećim delom znanje o procedurama i postupcima za zaštitu, novinari su stekli kroz lično iskustvo, naročito ako su u više navrata prijavljivali napade i ugrožavanje bezbednosti. Ipak, prilikom prvog prijavljivanja krivičnog dela, većina intervjuisanih novinara nije znala odakle da počne i šta ih čeka u daljem toku postupka.

Najveći broj novinara, koji su članovi novinarskih udruženja, opredeljuje se da napade prijavi upravo svom udruženju, kom ukazuje poverenje da ga vodi kroz postupke. Pored njih, tu su oni koji pripadaju većim redakcijama, koje imaju timove pravnika i advokata koji u potpunosti preuzimaju prijavljivanje i zastupanje interesa ugroženih novinara.

Ipak, ima i onih koji zaštitu i podršku traže u javnosti kada se osećaju ugroženo. Oni vide i značajnu ulogu međunarodne javnosti i međunarodnih mehanizama zaštite (*Safe Journalists*). Kao što je već rečeno, pojedini novinari napade i pretnje prijavljuju pojedincima iz radnih grupa u koje imaju poverenje. Najmanje zaštićenim se osećaju novinari koji ne pripadaju nijednoj redakciji (frilenseri).

Intervjuisani novinari su gotovo saglasni da najmanje informacija o procedurama dobijaju od nadležnih službi, iako u konkretnim slučajevima prepoznaju pozitivne pomake. „Kod nas u policiji kada kažete da ste novinar, oni javljaju kome treba i upućeni su u sve. To funkcioniše dok predmet ne dođe do tužilaštva, tj. do suda“, istakla je jedna od intervjuisanih novinarki.

Prijavljivanje napada

Prethodnom analizom su kao osnovni motivi za neprijavljivanje napada identifikovani: preduga istraga, veliki broj odbačenih krivičnih prijavi, nekažnjivost pritisaka, nepoverenje u rad nadležnih institucija i – generalno problem nekažnjivosti.

Šta su sve razlozi onih koji ne prijavljuju napade ne možemo sa sigurnošću da tvrdimo, jer je razgovor vođen sa novinarima koji su napade prijavljivali ili sa onima u čije ime je to radila nadležna institucija (u jednom slučaju je to bila bolnica). Jedan od razloga može biti izbegavanje mučnih procesa, jer prema svedočenju onih koji prijavljuju napade, on je dugotrajan i mučan, bez garancija i sigurnog ishoda. Pokazalo se da, kada se više puta prolazi kroz takve procedure, uporni ostaju samo oni koji imaju značajnu podršku. Gotovo svi intervjuisani novinari složni su da motivacija za prijavljivanje nije toliko vera u kažnjavanje učinilaca, već beleženje slučajeva, kako bi se dokazao kontinuitet u napadima u svakom budućem eventualnom procesu.

„Trebalo bi prijavljivati svaku vrstu napada i pritisaka, bez obzira na to što unapred znate da se ništa neće desiti. Ako ništa drugo, treba ostaviti trag da ih je bilo pa će, možda, neke buduće generacije to iskoristiti za bolji položaj novinara“, smatra novinar čiji predmet za fizički napad godinama nije rasvetljen.

Novinarka koja je u više navrata prijavljivala napade i pretnje ističe da nema poverenje u institucije, ali da slučajeve prijavljuje zato što misli „da će se negde naći neko ko će ipak procesuirati po zakonu“. „To je institucija, to je država, to je neko ko bi trebalo time da se bavi, pa valjda će jednom i krenuti“, dodala je ona.

„Novinari treba da prijave svaki napad ili svaku pretnju. Ako se nekom od njih kasnije nešto dogodi, tako će ostati beleška da mu je neko nešto rekao, pretio, napao ga i slično“, navodi jedan novinar. Takvo mišljenje deli i novinarka koja kaže da će svaki slučaj „uredno prijavljivati, baš da bi ostao zabeležen“. „Ako se sutra stvarno nešto da se desi, treba da postoji dokumentovano da sam sve prijavljivala, a da oni nisu želeli ili smeli da reaguju“, rekla je ona.

Jedna novinarka istakla je i da „ponekad incidente koji joj se dese i ne prijavljuje nadležnim organima, nego samo novinarskim udruženjima kako bi ostale zabeležene u bazama podataka.“

Oni koji ne prijavljuju napade ili pretnje, kao osnovni razlog navode nepoverenje u institucije. S tim u vezi, jedan novinar je rekao: „Nikad ne bih prijavljivao zato što im ne verujem – za mene su oni svi isto, svi su oni jedna strana. Apsolutno sam ubeđen da policija i tužilaštvo mogu da reše bilo koji slučaj – potpuno su sposobni i znaju da rade svoj posao. Sve što policija, tužilaštvo i ceo pravni sistem treba da ima – oni imaju. Znaju i hoće, ali se to pali i gasi po potrebi.“

Među pojmovima kojima opisuju nadležne, novinari su više puta ponovili termine *ignorisanje, selektivnost i licemerje*.

Veći problem od neprijavlivanja samih novinara je nereagovanje državnih institucija kada se radi o krivičnim delima za koja se gonjenje preduzima po službenoj dužnosti. Tužilaštva i dalje postupaju tek nakon zvanično podnete krivične prijave. Ipak, kroz mehanizam kontakt tačaka u okviru Stalne radne grupe za bezbednost novinara, komunikacija u vezi sa prijavljivanjem krivičnih dela na štetu novinara je znatno olakšana što u velikoj meri ubrzava proces prijavljivanja dela.

Pretnje upućene preko društvenih mreža, pretnje u kondicionalu i „pritisci“

U pogledu procesuiranja napada koji se dešavaju preko društvenih mreža nije bilo značajnih promena u odnosu na prethodni period. Među predmetima aktivnim pred tužilaštvom zbog krivičnih dela učinjenih prema novinarima, 59,6% dela učinjeno je preko interneta, pokazalo je istraživanje SĆF-a i CEPRIŠ-a.³² Procenat je veliki kada je reč i odbačenim prijavama – 43% njih odnosi se na pretnje upućene preko društvenih mreža.

Ovi podaci pokazuju da se novinari intenzivno suočavaju sa različitim vrstama napada i pretnji u onlajn sferi, što i sami potvrđuju: „Na Tviteru je po sto takvih poruka dnevno. To su najmaštovitije i najgnusnije četničke maštarije. Sve te pretnje su pola tebi lično, pola bližnjima i uvek rade tako da ti pokažu da znaju ko si, gde si, šta si...“

Skoro svi novinari sa kojima smo razgovarali istakli su da se, u vezi sa pretnjama, više plaše za svoje bližnje, nego za sebe same, a svako od njih pronalazi svoje mehanizme da se bori protiv toga:

- „Ne prijavljujem ih ni Tviteru, a ni policiji. Nisam neustrašiv – ako si neustrašiv, to znači da nisi normalan. Za sve ove godine naučio sam šta su pravi napadi, a šta trolovi. Razlikujem i semantiku i gramatiku i tehnologiju pretnje.“
- „Kad bih strahovala, mislim da ne bih mogla da radim ovaj posao. Postoje mere zaštite i opreza sa kojima smo se saživali. Način života je drugačiji – svesni ste nekih stvari i okruženja.“

Opasnost sa pretnjama preko društvenih mreža je da se napadi preliju u realnu sferu. Većina novinara onlajn napade i pretnje prijavljuje zbog mogućnosti da se oni zaista i realizuju, a neki su sa takvom eskalacijom već imali iskustva:

- „Pre nego što sam fizički napadnut, imali smo više desetina prijave o saznanjima da će se ovako nešto desiti, uz imena i prezimena od naručioca do izvršioca. Nije se reagovalo.“
- „Jedan je prešao na dela, ali nije uspeo da završi ono što je naumio. Više ne želim da razmišljam da li se neko napio, da li je izrevoltiran ili je nečiji prijatelj... Tako pijan mi može doći na kuću – i šta onda?“

^{32.} Zaštita slobode govora u pravosudnom sistemu Srbije (2021): <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2021/02/Zaštita-slobode-govora-u-pravosudnom-sistemu-Srbije.pdf>

Generalni problem sa procesuiranjem napada koji se dešavaju putem interneta i društvenih mreža je identifikacija osumnjičenih zbog sedišta servera ili portala van Srbije i teškoća oko pribavljanja podataka od nadležnih organa iz zemalja u kojima su registrovani. Zastoji u istrazi nastaju, pre svega, zbog dugog čekanja odgovora po zamolnicama za međunarodnu pravnu pomoć.

Procesuiranje dodatno otežavaju i pretnje u tzv. kondicionalu, jer ustanovljena sudska praksa utiče i na postupanje tužilaštva kada se novinaru npr. direktno poruči „ubiću te“, u odnosu na „trebalo bi te ubiti“.

Bilo da su skrivene pretnje („Znam gde živiš“), pretnje u kondicionalu („Trebalo ti metak u čelo“) ili direktne pretnje („Ubiću te“, „Zaklaću te“) – novinari su jednoglasno i jednako uznemireni. Za neke, ovakve pretnje su čak i opasnije, jer veruju da neko „direktno može pretiti i u afektu“, ali da se iza skrivenih pretnji često krije nešto „mnogo opasnije“.

„Sudska praksa je namerno takva da se novinarima na taj način može pretiti, u tzv. kondicionalu, ali i da im se generalno može pretiti. Šta bi bilo kad bi neko napisao da bi ‘predsednika trebalo streljati?’, upitao se jedan novinar koji je učestvovao u dubisnkim intervjuima. Jedan novinar se zapitao i kako bi tužioci reagovali kada bi „novinari objavili tekst ‘Znamo gde živite’ ili samo naslov sa fotografijom tužioca“.

Odgovori na ova novinarska pitanja se mogu pronaći u analizi „Sloboda izražavanja pred sudom“³³ u kojoj su istraživačice SČF-a i CEPRIIS-a zaključile da postoji razlika u postupanju tužilaštva kada su u pitanju uvrede ili pretnje u kondicionalu prema novinarima i, sa druge strane, prema državnim funkcionerima zaštićenim istim članom zakona. Tužilaštva se lakše odlučuju da procesuiraju uvrede ili pretnje u kondicionalu kada su u pitanju državni funkcioneri u odnosu na slučajeve kada su oštećeni medijski radnici. Pored toga, kroz analizu sudskih odluka, utvrđeno je da se predsednik RS, odnosno predsednik Vlade RS, u toku postupka pred tužilaštvom i/ili sudom ne saslušavaju u svojstvu oštećenog, što nije slučaj sa ostalim zaštićenim licima, čime se građani dovode u neravnotežan položaj.

Intervjuisani novinari smatraju da su napadi sada drugačiji kada dolaze od napadača „sa pozicije“, jer su se „izveštili“ u odnosu na ranije: „Promenio se javni govor. Oni više ne prete direktno, već sada uznemiravaju novinare na druge načine – ignorišu ih ili samo ‘upozoravaju’.“

Uprkos najavljenim izmenama i dopunama Krivičnog zakonika, nekažnjivost pritisaka na novinare i dalje predstavlja problem koji ima svoje prauzroke – pre svega

³³. Sloboda izražavanja pred sudom (2022): <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2022/02/Sloboda-izrazavanja-pred-sudom-drugi-redovni-izvestaj.pdf>

atmosferu u kojoj je, najblaže rečeno, „brecanje“ na novinare normalizovano kroz nastupe najviših predstavnika vlasti, ali i prorežimskih medija.

Prema preliminarnim rezultatima istraživanja SČF-a, u 68 javnih nastupa, političari su čak 84 puta napali kritičke medije ili novinare u periodu od četiri meseca.

Od ovih napada, preliminarni rezultati pokazuju da su 83,8% uputili predstavnici vladajuće Srpske napredne stranke (SNS), a najčešće su se istakli predsednik RS i SNS-a Aleksandar Vučić, visoki funkcioner Vladimir Đukanović i premijerka RS Ana Brnabić.

Od svih analiziranih napada političara, 81% upućen je medijima Junajted grupe – novine, portal i TV Nova napadnuta je najmanje 28, TV N1 najmenje 24, a list Danas najmanje 14 puta.

Kao produžena ruka predstavnika vlasti, u slučajevima napada na novinare deluju i prorežimski mediji. Njihovi napadi, u istom periodu, značajno su brojniji – čak 132 teksta objavljeno je na portalima tabloida Alo, Kurir, Informer, Republika (portal Srpskog telegrafa) i Objektiv.

U 132 teksta bilo je najmanje 197 negativnih pominjanja kritičkih medija ili novinara, a i oni najčešće napadaju medije Junajted grupe – Novu, N1 i Danas.

Intenzitet napada se razlikuje jer, kako pokazuje monitoring SČF-a, mediji su slobodniji u izražavanju, te često umeju i da direktno vređaju novinare.³⁴

Na osnovu svega ovoga, postavlja se pitanje koliki uticaj u podizanju bezbednosti imaju brojni mehanizmi zaštite, izmene u radu nadležnih i kontinuirana oglašavanja novinarskih udruženja i medijskih organizacija, ako nebezbednu atmosferu kreira sam državni vrh pomoću svojih medija. Te atmosfere svesni su i sami novinari sa kojima smo razgovarali, a neke od njihovih izjava su:

- „Od svog rada se nisam obogatila, a donela sam nemir svojoj porodici i sebi. Posvećena sam svom radu i nikad nisam objavila laž. Zašto onda postoji atmosfera da meni neko može da preti ‘ubiću te?’“
- „Apsolutno je stvorena atmosfera u kojoj je moguće pretiti novinarima, a primenjivanje zakona zavisi od toga kome se preti i ko preti.“
- „Strahujem od stvaranja ili već stvorene atmosfere gde su pretnje novinarima svakodnevice. U takvoj atmosferi se i na realizaciju pretnji može gledati kao na nešto normalno, pa čak i – poželjno.“

^{34.} <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/izvestaj-o-monitoringu-izvestavanja-provladinih-tabloida-o-kritickim-medijima-i-novinarima/>

Status novinara kao oštećenih

Propuštanje da se prilikom prijavljivanja krivičnog dela naglasi da je oštećeno lice novinar kao posledicu ima nepokretanje mehanizama zaštite ustanovljenih Sporazumom o saradnji SRG i Opštim obaveznim uputstvom RJT. To se, pre svega, odnosi na hitno postupanje tužilaštva u vidu kontaktiranja sa oštećenim u roku od 48 časova i aktiviranje mehanizama kontakt tačaka. Takođe, odnosi se i na evidentiranje dela i oštećenog u zvanične evidencije RJT koje omogućavaju bolje praćenje predmeta u okviru SRG. Propuštanjem da se naglasi da je oštećeni novinar povlači sa sobom i moguće propuste u proceni stepena ugroženosti i, u krajnjoj liniji, utiče na efikasnije postupanje nadležnih institucija.

Hitno postupanje tužilaštva se odnosi na tri krivična dela za koja je predviđena oštrija kazna u slučaju da su izvršena na štetu lica koje obavlja posao od javnog značaja u oblasti javnog informisanja, kao i na 34 krivična dela koja su ušla u Opšte obavezno uputstvo, a koja mogu biti izvršena na štetu novinara. Na kraju, bitno je i da je napad izvršen u vezi sa poslovima koje novinar obavlja.

Većina novinara prilikom prijavljivanja dela naglašava da su novinari. U pojedinim slučajevima se od njih tražilo da to dokažu legitimacijom udruženja. Međutim, oni koji to (svesno) ne čine, napade prijavljuju preko kontakt tačaka u medijskim udruženjima u koje imaju više poverenja.

„Ako se deklarišem kao novinar, tek onda niko ništa ne čini, pa ako već nešto prijavljujem prvo prijavljujem udruženju, jer tek nakon toga se može očekivati kakva-takva reakcija.“

Ipak, treba imati u vidu da novinarska udruženja kada podnose krivične prijave ne mogu vršiti uvid u predmet i pored toga što su prijavili delo. Ovo pravo, prema važećim propisima, ima samo oštećeni i njegov zakonski zastupnik. O ovom pitanju je diskutovano i u okviru SRG sa ciljem donošenja uniformnog i efikasnog rešenja kojim bi se uvela aktivna legitimacija predstavnika novinarskih i medijskih udruženja (članova SRG) za pristupanje podacima o toku istrage. Iako rešenje nije pronađeno, to nije predstavljalo ozbiljniju prepreku za razmenu informacija koje mogu biti dostupne u skladu sa zakonom. Predstavnici tužilaštva su odgovarali na svaki zahtev za informisanjem o toku predmeta na upit članova novinarskih i medijskih udruženja. Izuzetak u tom smislu je informisanje o slučajevima povređivanja novinara tokom demonstracija u julu 2020. godine od strane policijskih službenika.

Status oštećenog kao „novinara“ u sudskom postupku relevantno je samo za tri krivična dela za koja je predviđena oštrija kazna u slučaju da su izvršena na štetu „lica koje obavlja posao od javnog značaja u oblasti javnog informisanja.“ Ova definicija je

dovoljna da obuhvati širok spektar lica koji se profesionalno bave informisanjem javnosti, nezavisno od toga da li su formalno angažovani u nekom mediju, ili su članovi nekog od novinarskih udruženja, te od toga preko kog medija objavljuju informacije. U sudskom postupku se okrivljeni uglavnom brane time da oštećeni nisu novinari i ta činjenica se dokazuje, iako bi sva lica, bez obzira na to da li su frilenseri ili pripadaju redakciji/udruženju, trebalo da budu zaštićena kada izveštavaju u javnom interesu.

„Prilikom prijavljivanja nisu mi tražili da dokažem da sam novinar. Međutim na sudu je advokat okrivljenog tražio da dokažem da sam novinar, pa sam morao da tražim da mi redakcija pošalje ugovor, koji sam sudu dao na uvid“, rekao je jedan intervjuisani novinar.

U slučaju Milana Jovanovića, kome je zapaljena kuća, optužnica koja je podignuta je motiv okrivljenih za izvršenje dela pripisivala upravo njegovom novinarskom radu. Odbrana optuženog Dragoljuba Simonovića, bivšeg predsednika Opštine Grocka, je u svojoj odbrani osporavala status novinara oštećenom Jovanoviću. Iako je jedan od najvažnijih „medijskih predmeta“, u konkretnom slučaju sud nije uzeo u obzir zanimanje oštećenog, jer ova okolnost ne predstavlja bitan element krivičnog dela izazivanje opšte opasnosti iz čl 278 KZ.

Deo obrazloženja presude u ovom slučaju glasi: „U konkretnom slučaju, za predmetno krivično delo u svom osnovnom ili težem obliku, kao zaštićeno dobro je imovina građanina, čoveka, bez obzira na zanimanje, odnosno profesiju oštećenog, tako da je sud ocenio da navod predmetnog optužnog predloga da je u konkretnom slučaju oštećeni Milan Jovanović novinar ne predstavlja bitan element krivičnog dela ni u osnovnom, ni u težem njegovom obliku, pa sud tokom predmetnog krivičnog postupka tu okolnost — da li je oštećeni Milan Jovanović novinar ili nije, nije ni dokazivao, pa je u dispozitivu izreke presude kojom se opisuje činjenični opis dela izostavio odrednice optužnog akta koje se tiču označavanja profesije oštećenog Milana Jovanovića. Iz navedenih razloga, sud nije dalje cenio navode odbrane koja je osporavala Milanu Jovanoviću, kao oštećenom, svojstvo novinara.“

Nakon nekoliko neodržanih ročišta od februara 2022. godine, u septembru je končno održano prvo ročište u ponovljenom postupku. Kroz predložene dokaze, jasno je da će odbrana ponovo dokazivati da Milan Jovanovic nije novinar, kao i da Žig info nije medij.

Pored toga, česta odbrana osumnjičenih ili okrivljenih u sudskim postupcima je da nisu znali da je oštećeno lice novinar. Ovo pitanje je od značaja, jer je umišljaj učinio važan za izvršenje krivičnog dela ugrožavanje sigurnosti prema licu koje obavlja posao od javnog značaja u oblasti informisanja.

Novinar kome su stizale onlajn pretnje rekao je da je okrivljeni „sve vreme negirao“ da je oštećeni novinar i da to „nije znao“. „Međutim, dokazalo se suprotno. U prepisci se vidi da je on sve vreme, u stvari, znao da sam ja novinar“, istakao je on.

Istu argumentaciju su imali i optuženi za lepljenje pretećih i uvredljivih plakata u Vranju sa likom predsednika Upravnog odbora Asocijacije nezavisnih medija (ANEM) i članom SRG. U Osnovnom sudu u Vranju, krajem avgusta 2022. godine, počelo je suđenje četvorici optuženih koji su pred sudom priznali da su lepili plakate. Oni su, međutim, rekli da nisu znali ko je čovek na plakatu, te da su mislili da je „u pitanju neki pevač“. ³⁵ Nakon samo jednog održanog ročišta i svega nekoliko dana kasnije, doneta je oslobađajuća presuda. ³⁶

Procesuiranje i komunikacija sa nadležnim institucijama

Obaveznim uputstvom tužilaštva iz decembra 2020. godine naloženo je hitno postupanje tužilaštava po krivičnim prijavama za krivična dela na štetu lica koja obavljaju poslove od značaja u oblasti javnog informisanja, a u vezi sa tim poslovima. To se, pre svega, odnosi na hitno formiranje predmeta u okviru postupajućeg tužilaštva (u roku od 24 časa od prijave krivičnog dela), zatim na kontaktiranje sa oštećenim radi prikupljanja dodatnih informacija o slučaju (u roku od 48 časova), kao i na interno obaveštavanje javnog tužioca u matičnom javnom tužilaštvu i kontakt tačke u nadređenom javnom tužilaštvu.

Ovako postavljeno uputstvo je nesumnjivo dovelo do brže reakcije tužilaštva u početnoj fazi istrage, neposredno nakon podnošenja krivične prijave i taj utisak dele kako udruženja novinara tako i sami oštećeni novinari. Svi novinari sa kojima smo kontaktirali ovakvu praksu tužilaštva procenjuju kao pozitivnu, a naročito što se ne zahteva nužno da oštećeni dođu u tužilaštvo da daju iskaz, već je u pojedinim slučajevima omogućeno izjašnjavanje telefonskim putem. Neke od njihovih izjava su:

- „Jedno vrlo pozitivno iskustvo i tako bi trebalo da izgleda svaka prijava.“
- „Tužiteljka mi je rekla da taj čovek nije imao nikakvih krivičnih dela u svom životu – pravno je čist. Jednog takvog ishitrenog čoveka su odmah procesuirali – do tužilaštva je sve došlo nekoliko dana posle napada. Od

^{35.} <https://www.cenzolovka.rs/cenzolovka/veran-matic-citavo-vranje-je-zarobljenik-mafijaske-hobotnice/>

^{36.} <https://www.cenzolovka.rs/pritisci-i-napadi/veran-matic-skandaloza-odluka-suda-da-oslobodi-optuzene-za-lepljenje-plakata-po-vranju/>

aprila do jula, već imamo završenu situaciju – prilično čisto i brzo urađeno. Raniji slučajevi potezali su se godinama, dokazivanjem da sam uopšte novinarka: objašnjavala sam prvo šta je portal, a onda i ko sam, šta sam, zašto pišem, zašto čačkam ljude...”

Zastoji u istrazi nastaju u kasnijim fazama postupka, a obavezno uputstvo tužilaštva nije odgovorilo na izazove u daljem postupanju.

„Slučaj zapinje kod toga ko su počinioci, distributeri, nalogodavci i koordinatori cele te akcije”, navela je novinarka čiji se predmet osam meseci nalazi pred tužilaštvom.

U slučajevima postojanja krivičnog dela, izazovi se najviše odnose na otkrivanje identiteta učinioca. U skoro polovini nerešenih napada na novinare (2017-2020) učinioci još nisu bili otkriveni.³⁷ Ipak prema poslednjim podacima RJT, u 2022. godini, učinioci nisu identifikovani u svega tri slučaja od 49 formiranih predmeta.³⁸

Protok vremena značajno umanjuje šanse da se otkriju učinioci i razreše slučajevi napada na novinare. To se posebno odnosi na fizičke napade i napade tokom javnih okupljanja i protesta, kada su novinari meta i demonstirani i službenih lica, s obzirom na primećenu praksu da istrage povodom ovih slučajeva nisu dovoljno efikasne. Jedan novinar kazao je da dva incidenta koja je doživeo tokom izveštavanja sa javnih skupova nisu procesuirana: „Npr. 2017. godine su mene i još neke kolege okružili batinaši SNS-a. Podnete su prijave, a tužilaštvu i policiji date su slike i video-klipovi – do danas nisu uspeli da pronađu te ljude. Na drugom skupu SNS-a isto su me napali batinaši, a šest policijaca je to nemo posmatralo. Nisu hteli da reaguju i nisu uneli u zapisnik taj događaj. Onda sam podneo prijavu tužilaštvu, a tužilaštvo ju je odbacilo, zato što je policija rekla da to nije tačno.”

Kada su u pitanju najteža dela protiv života i tela trebalo bi sprovoditi brzu i efikasnu istragu neposredno nakon događaja, za šta u praksi postoje pozitivni primeri. U protivnom, slučajevi fizičkih napada na novinare idu ka zastarevanju i ostaju nekažnjeni.

Primećuje se da je veliko nepoverenje u sistem zaštite kod samih novinara iako formalno postoji napredak u načinu prijavljivanja, hitnosti postupanja u slučajevima napada na novinare i komunikaciji između novinarskih i medijskih udruženja i predstavnika tužilaštva i policije.³⁹

^{37.} Zaštita slobode govora u pravosudnom sistemu Srbije (2021): <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2021/02/Zaštita-slobode-govora-u-pravosudnom-sistemu-Srbije.pdf>

^{38.} Sa podacima do kraja avgusta 2022. godine

^{39.} <https://nuns.rs/tamara-filipovic-mapiranje-strategija-za-zastitu-branitelja-i-braniteljki-ljudskih-prava/>

Mnogi novinari misle da je selektivnost glavna odlika rešavanja slučajeva i da postoje pravila po kojima nadležni određuju zašto neki slučaj rešiti, a neki ne. Obično ta pravila povezuju sa političkim pritiskom, tj. da se procesuiraju samo slučajevi u kojima napadači nisu deo vlasti ili bliski njoj.

Kada se prijavljeni slučajevi efikasno reše i to u korist novinara, oni to vide kao izuzetak i veruju da se radi o potrebi uspostavljanja primera dobre prakse da bi vlast imala čime da se pohvali. Slede samo neke od njihovih izjava:

- „Koristili su svojim izjavama taj slučaj, a da zapravo nisu znali o čemu je reč.“
- „Slučaj je rešen jer napadač nije neko iz SNS-a (ili povezan sa njima), pa je bila dobra prilika za njih da se pokažu.“
- „Bilo je i eksplicitnijih pretnji, a da su procesi trajali godinama. Utisak mi je da se ta presuda koristila kao pozitivan primer da su novinari zaštićeni i da se takvi slučajevi rešavaju. Onda se taj slučaj zloupotrebljavao u nekim izveštajima i njihovim kampanjama.“
- „Od slučaja do slučaja, mislim da skoro sve ostaje bez epiloga. Ja svoj rešeni slučaj 'koljača' računam zvanično rešenim, ali mi i dalje intuicija govori da je došlo do dogovora sa nekim o priznanju krivice.“

Nepoverenje se jasno očitava u percepciji novinara da ishod i brzina postupka zavise od toga ko je učinilac.

- „Mene tom prilikom nisu napali funkcioneri SNS-a, nego neki obični ulični fašisti. To je bila prilika za ceo državni vrh da pokaže zabrinutost. Jasno je da bi mogli uvek to kad bi hteli, ali naravno neće nikad.“
- „Ovaj slučaj je specifičan. Tog čoveka su brzo našli i saslušali, a mene obavestavali o predmetu. Ipak, on je van javnog života. Ranije su mi pretnje stizale od ljudi iz vlasti, ali nije bilo ovako – ovo je bilo vrlo neobično i jedinstveno iskustvo.“
- „Nije rešeno zato što su počinio bili bliski vlasti. To je moje mišljenje, a verujem da ne grešim.“
- „Ovaj slučaj je rešen efikasno, ali nadležni ne bi reagovali da je ovakve pretnje uputio neki SNS-ovac. Sad jesu, jer učinilac ne podržava javno režim SNS-a.“
- „Ostaje nam veliki prostor za različita tumačenja da se ovako rešavaju predmeti u kojima napadači nisu iz vladajuće stranke ili na funkciji. Imali smo i prijavljena konkretna krivična dela, a da nikada nije pokrenut postupak. To stvara prostor za slobodna tumačenja da su neki zaštićeni, a da se drugima sudi po zakonu, dok se na ove prve taj zakon ne primenjuje.“

Sa druge strane, novinari čiji predmeti nisu zvanično rešeni, ne vide nikakvu razliku u postupanju pre i posle obaveznog uputstva RJT:

- „Nema nikakve razlike, jer nema nikakvog interesa da se slučajevi reše.“
- „Jednostavno, tu je nepostojanje bilo kakve želje i volje da se otkriju počinioci.“

Kao bitan nedostatak u postupanju tužilaštava, novinari ističu i nedobijanje informacija o toku postupka. Nakon inicijalnog davanja iskaza, mnogi ostaju uskraćeni za informacije o tome, a neki čak nisu znali ni o osuđujućoj presudi dok nisu dobili poziv iz SRG. Intervjuisani novinari su, između ostalog, izjavili:

- „Da tad nisam pozvala tužiteljku, uopšte ne bih znala da je osumnjičeni pronađen i da ću ponovo dobiti poziv za saslušanje. Od tada više nisam dobila nikakvu informaciju. Apsolutno ne znam u kom je sada stadijumu ceo taj proces.“
- „Osim uzimanja iskaza, tužilaštvo nije preduzelo nikakve konkretne mere.“
- „Nisu mi još uvek ništa javili. Nemam povratnu informaciju.“
- „Nikakvih informacija nemam, niti sam dobijao.“
- „Mi o presudi nismo obavešteni. Za nju sam čula od Verana Matića.“

Sa svoje strane, predstavnici tužilašta ističu da novinari mogu da se interesuju, imaju pravo na uvid u predmet, te da mogu i sami da predlažu dokaze. Pitanje aktivne legitimacije novinarskih udruženja, članova SRG da vrše uvid u predmete koje su prijavili do danas nije rešeno.

Kao drugi problem ističe se veliki broj odbačenih krivičnih prijava. Prema evidenciji tužilaštva o aktivnim i konačno rešenim predmetima koji se evidentiraju na mesečnom nivou, broj rešenih slučajeva se postepeno povećava. Analiza „Zaštita slobode govora u pravosudnom sistemu Srbije“⁴⁰ ukazala je na to da se najveći broj predmeta ne okončava odlukom suda, već odlukom tužilaštva – rešenjem o odbačaju krivične prijave, službenom beleškom da nema mesta pokretanju krivičnog postupka ili primenom instituta odlaganja krivičnog gonjenja (oportuniteta). Na ovaj način je rešeno preko 76% konačno rešenih predmeta, dok se sudskom presudom okončava svaki deseti prijavljeni slučaj.

Novi podaci takođe govore o velikom broju odbačenih krivičnih prijava. Prema evidenciji Republičkog javnog tužilaštva,⁴¹ do kraja avgusta 2022. godine, formirano je

^{40.} <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2021/02/Za%C5%A1tita-slobode-govora-u-pravosudnom-sistemu-Srbije.pdf>

⁴¹ Periodično obaveštenje RJT (bilten) koje se na mesečnom nivou dostavlja članicama SRG

49 predmeta. Od navedenog broja, ukupno je rešeno 14 i to jednom osuđujućom presudom (u toku je postupak po žalbi) i u 13 predmeta odlukom tužilaštva o odbačaju krivične prijave. Statistika je slična i za 2021. godinu – od 87 formiranih predmeta, odbačajem krivične prijave je rešen 31 predmet (oko 35% svih prijavljenih slučajeva).

Pored toga što se najveći broj slučajeva rešava odbačajem krivične prijave, analiza „Sloboda izražavanja pred sudom“ pokazala je da postoji neujednačena praksa tužilaštava u načinu okončanja postupka. To se sa jedne strane ogleda u sličnim radnjama i događajima koji se okončavaju službenom beleškom da nema mesta pokretanju postupka ili, sa druge strane odbačajem krivične prijave. Na osnovu ovoga oštećeni imaju pravo da podnesu prigovor višem tužilaštvu (kada se radi o rešenju o odbačaju krivične prijave) ili to pravo nemaju (kada se radi o službenoj belešci).

Čak i kada imaju pravo da podnesu prigovor višoj instanci, pokazalo se da on nije ni efikasno ni delotvorno pravno sredstvo. U najvećem broju slučajeva kada se traži preispitivanje tužilačke odluke o odbačaju krivične prijave, odluka nižeg tužilaštva da odbaci krivičnu prijavu bude potvrđena.⁴² I u onim slučajevima kada je drugostepeno tužilaštvo prigovor usvojilo i izdalo obavezno uputstvo nadležnom javnom tužiocu da preduzme, odnosno nastavi krivično gonjenje, nakon sprovedenih dodatnih radnji po nalogu višeg javnog tužilaštva, krivične prijave se ponovo odbacuju.

Istom analizom, primećena je i različita praksa u postupanju kada su oštećeni novinari u odnosu na druga lica zaštićena istim članom zakona. Kada su oštećeni najviši državni funkcioneri za ugrožavanje sigurnosti putem upućenih pretnji, ne istražuje se subjektivni osećaj ugroženosti i straha, što se kod oštećenih medijskih radnika po pravilu traži, a ukoliko taj element ovog krivičnog dela nedostaje, tužilaštva i ne ulaze u sudski postupak, već krivične prijave po pravilu odbacuju.

Na razliku u postupanju pojedinih javnih tužilaštava ukazuju novinari koji imaju više prijavljenih dela za koje se postupci vode pred različitim tužilaštvima. Dok se pojedini tužioci evidentno trude da nađu bilo kakav osnov za procesuiranje i u tome sarađuju sa oštećenima, u drugim slučajevima, novinari procenjuju da postoji „duboka selektivnost“ u postupanju.

- „To je radilo Prvo osnovno tužilaštvo u Beogradu. Nadležna tužiteljka se toliko trudila, tražila dokaze i borila se da bi uspeła da formira taj predmet. Redovno me je zvala i izveštavala. Bila sam svesna da je teško, ali i zadivljena koliko su se borili da urade. Tako da i među tužiocima važi selekcija – nekima je stalo da rade svoj posao i zaštite novinare. Što se tiče VJT, vidimo da su

^{42.} <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2022/02/Sloboda-izrazavanja-pred-sudom-drugi-redovni-izvestaj.pdf>

vrlo ažurni kada su neke 'politički interesantne stvari' u pitanju, a kada zaštita novinara – potpuno se prave mrtvi."

Dugo trajanje sudskih postupaka

Kada je u pitanju trajanje sudskih postupaka, treba pre svega reći da dužina postupaka zavisi od toga da li je sa osumnjičenim tužilaštvo zaključilo sporazum o priznanju krivičnog dela ili je podiglo optužni akt. Analizirajući tok postupaka u 20 pravnosnažno okončanih sudskih predmeta (2017-2020),⁴³ zaključeno je da efikasnost u postupanju proističe iz činjenice da je od njih ukupno devet rešeno prihvatanjem sporazuma o priznanju krivičnog dela. U najbrže okončanom slučaju od momenta izvršenja dela, do donošenja sudske presude prošla su tri dana. U najsporije okončanom slučaju prošla je jedna godina, sedam meseci i četiri dana. Takođe, tri predmeta rešena su tako što su okrivljeni priznali izvršenje krivičnog dela i za ove slučajeve se takođe može reći da su okončani efikasno. Međutim, primeri iz prakse nedvosmisleno ukazuju na to da, ukoliko okrivljeni negira izvršenje krivičnog dela, (ne)efikasnost zaštite prava oštećenih više dolazi do izražaja.

U slučaju paljenja kuće Milana Jovanovića, postupak pred sudom je počeo nakon tri meseca od izvršenog krivičnog dela. U ovom slučaju je istraga bila efikasna, međutim prvostepena osuđujuća presuda je doneta nakon 29 zakazanih i 16 održanih ročišta i dve godine od podizanja optužnice (23. februara 2021. godine). Apelacioni sud je u postupku po žalbama (14.10.2021. godine) ukinuo prvostepenu presudu i predmet vratio na ponovno suđenje. Nakon više pokušaja održavanja ponovljenog suđenja od februara 2022, u septembru 2022. godine prvostepeni postupak je počeo iznova i ne može se naslutiti koliko će dugo trajati. U ovom slučaju je jedna od okrivljenih zaključila Sporazum o priznanju krivičnog dela, te je u odnosu na nju sudski postupak bio efikasan, međutim, kada optuženi ne priznaju krivicu, teško se može govoriti o efikasnosti rešavanja sudskih postupaka.

Drugi slučaj koji nerazumno dugo traje je sudski postupak za ubistvo Slavka Ćuruvije koji je u prvom stepenu trajao skoro četiri godine – od 1. juna 2015. do 5. aprila 2019. godine. Nakon ukidanja presude u drugostepenom postupku, ponovljeno suđenje je počelo u oktobru 2020. godine i trajalo je više od godinu dana. Tokom ponovljenog postupka, zakazano je ukupno 39 ročišta, od kojih je održano 19 u maksimalnom trajanju od tri sata, tako da je ponovljeno suđenje trajalo najviše 47 sati. Bez ijednog novog izvedenog dokaza, doneta je identična prvostepena presuda (2.

^{43.} <https://www.slavkocuruvijafondacija.rs/wp-content/uploads/2021/02/Zaštita-slobode-govora-u-pravosudnom-sistemu-Srbije.pdf>

decembra 2021. godine). U septembru 2022. godine, Apelacioni sud još uvek nije zakazao sednicu za odlučivanje po žalbama.

Da sudski postupci mogu biti okončani u kratom roku, svedoče novinari koji su sa nama razgovarali o svojim iskustvima u sistemu krivičnopravne zaštite:

- „U tom procesu ne vidim nikakve prepreke. Tri ročišta su održana, a on je osuđen za četiri meseca, što je brz period za donošenje presude. Završilo bi se i ranije da okrivljeni u jednom trenutku nije promenio advokata, što je odložilo jedno ročište.“
- „Nije bilo nikakvih prepreka i ceo proces je bio korektan. Za nekoliko meseci se od pretnje stiglo do presude.“

Kao primer dobre prakse u javnosti se spominje donošenje osuđujuće pravnosnažne sudske odluke u roku od nešto više od godinu dana od fizičkog napada na radijskog voditelja u aprilu 2021. godine.⁴⁴ Ipak, oštećeni novinar navodi: „Leftino i povoljno su dobili primer dobre prakse. Super je što je tako, ali znamo da je tako jer su oni tada to i želeli.“

U rekordnom roku od svega nekoliko dana i jednog održanog ročišta (26. avgusta 2022.) doneta je i oslobađajuća presuda (2. septembra 2022.) u slučaju lepljenja plakata sa pretećim i uvredljivim sadržajem i likom novinara i člana SRG u Vranju.⁴⁵

Blaga kaznena politika

Kroz upoređivanje zakonskog okvira i izrečenih sankcija u 20 slučajeva pravnosnažno okončanih pred sudom, istraživanje „Zaštita slobode govora u pravosudnom sistemu Srbije“ pokazalo je da **su** se u analiziranim slučajevima izricale blaže krivične sankcije. U osam slučajeva izrečena je uslovna osuda, koja se određuje učiniocu lakšeg krivičnog dela onda kad se može očekivati da će upozorenje uz pretnju kaznom na njega uticati tako da krivična dela više ne vrši.

Najduža izrečena kazna zatvora jeste kazna u trajanju od godinu dana, za koju je predviđeno da je osuđeni odsluži u prostorijama u kojima stanuje, i to bez elektronskog nadzora, za tri krivična dela ugrožavanja sigurnosti izvršena u sticaju.

⁴⁴ Izvor: <https://www.cenzolovka.rs/pritisci-i-napadi/potvrđena-presuda-protiv-napadaca-na-daska-milinovica/>

⁴⁵ Izvor: <https://www.cenzolovka.rs/pritisci-i-napadi/veran-matic-skandalozna-odluka-suda-da-oslobodi-optuzene-za-lepljenje-plakata-po-vranju/>

Izdržavanje kazne u zatvorskim uslovima u trajanju od šest meseci izrečena je u samo jednom od analiziranih predmeta, zbog krivičnog dela nasilničko ponašanje.

Prilikom odlučivanja o visini krivične sankcije, sud u svakom konkretnom slučaju uzima u obzir sve otežavajuće i olakšavajuće okolnosti – stepen krivice, pobude i okolnosti pod kojima je delo učinjeno; da li je okrivljeni ranije bio osuđivan; kako se drži u postupku, a pre svega kako se odnosi prema žrtvi. Međutim, u jednoj žalbi koju je tužilaštvo izjavilo protiv odluke o sankciji rečeno je da je sud suviše značaja pridao olakšavajućim okolnostima, ne dajući konkretne razloge zašto ih je tako ocenio.

Analizom je uočeno i da nadležni, u slučajevima napada na novinare, po automatizmu donose odluke o kaznama. Pokazalo se da je u polovini izrečenih uslovnih osuda trajanje utvrđene kazne zatvora i vremena proveravanja identično: kazna traje jednu, a vreme proveravanja tri godine.

Međutim, u praksi su zabeleženi i slučajevi u kojima je sud dosudio strožu kaznu u odnosu na onu koje je tražilo tužilaštvo. „Tužilaštvo je tražilo šest meseci kućnog pritvora i godinu dana zabrane prilaska, međutim sudija je presudio na duži period i duže trajanje“, preneo je svoje iskustvo jedan intervjuisani novinar.

Posledice napada na novinare

Napadi i pritisci na novinare ostavljaju ozbiljne posledice na njihov život, zdravlje i profesionalni angažman. Pisanje o pojedinim temama kod novinara izaziva očekivanje da će uslediti napadi, najpre preko interneta, ali i da će se preliti u realan život.

Ipak, kod profesionalnih novinara s kojima smo razgovarali, autocenzura i odvaranje od pisanja i objavljivanja nije opcija, iako dovodi do oklevanja. Novinari su najmanje govorili o posledicama po zdravlje koje nesumnjivo postoje u vidu fizičkih povreda, konstantnog stresa, nervoze, povišenog pritiska, glavobolja i sl. „Sav taj stres se ipak negde nakuplja i nosimo ga sa sobom“, smatra jedan novinar.

Budući da se pretnje neretko odnose i na članove porodice, gotovo svi intervjuisani novinari ističu da je najveća posledica napada briga za bližnje, zbog čega često prestaju da im govore o problemima sa kojima se suočavaju.

„Čini mi se da se moja porodica sa tim nosi još teže. Često pokušavam da sakrijem od njih ono što doživljam na terenu“, iskustvo je jedne novinarke koje je i u slučajevima ostalih gotovo – pravilnost.

Napadi, pretnje i ugrožavanje sigurnosti imaju ozbiljne posledice i na slobodu kretanja. Novinari sami procenjuju rizike, te u javnom prostoru postaju oprezniji, naročito ako učinilac za prijavljeno delo još uvek nije identifikovan.

Jedna novinarka iz lokalnog medija rekla je da dugo nije izlazila iz kuće nakon napada, jer se plašila da je „manji kriminalci“ mogu negde sačekati. Zbog toga je, kaže, prestala da ide peške po gradu.

Iako je njegov slučaj pretnji došao do prvostepene presude, jedan novinar kaže da i dalje, kada krene negde uveče, razmišlja „šta ako se neko pojavi, priđe, napadne ga, krene da dobacuje“.

Autocenzura kao posledica napada se javlja u određenom broju slučajeva, ali samo privremeno, zbog čega se pre može smatrati psihološkom reakcijom na napad, nego istinskim ustručavanjem novinara.

- „Generalno sam malo prestala da pišem, kako ne bih ponovo izazvala reakciju te vrste. Razmišljala sam da li ću uopšte ostati u novinarstvu ili raditi bilo šta drugo, samo da pobegnem od svega. Međutim, ovde više nema ko da se bori, ko da piše i iznosi stvari koje se dešavaju, zbog čega sam odlučila da ipak ostanem tu i i dalje se borim sa vetrenjačama.“
- „Nemam autocenzuru, ali sam na ivici. Imam utisak da kad god zinem, neko će me lupiti preko usta, da ću uvek zažaliti zbog onog što sam napisala ili rekla. Ali nekako tu barijeru još uvek mogu da prevaziđem, pa onda strahujem, očekujem šta će biti...“

Dok se pojedini bore da ne podlegnu autocenzuri, jedna novinarka ističe da „pretnje neće uticati na to nastave da se poslom bave na način na koji znaju i misle da treba.“

Kod nekih pak napadi izazivaju veći otpor i odlučnost da ostanu dosledni u temama o kojima pišu ili javno govore. Oni navode da ih pretnje ili napadi podstiču na revolt i oštrij pristup temama.

Posebno zabrinjava opšte stanje i doživljaj novinara koji ukazuje na normalizaciju životnih i radnih uslova pod stalnom pretnjom, što govori da još mnogo treba raditi na prevenciji nasilja prema novinarima. Neki kažu da to smatraju „u rok službe“, neki da su „oguglali“, a neki da „je takvo vreme i da čovek mora naučiti da se izbori“.

Kako bi prihvatili rad u takvoj svakodnevnici, svi novinari traže svoje mehanizme. Jedna novinarka istakla je da svi novinari „imaju svoje unutrašnje procedure i veći nivo opreza“ u slučajevima napada, a druga da su u tim situacijama „prinudeni da reaguju u skladu sa etikom profesije“.

Sekundarna viktimizacija

Svi prethodni primeri govore o direktnim posledicama napada sa kojima se novinari suočavaju, međutim prolaskom kroz procedure i sudske postupke, oštećeni su često izloženi dodatnoj viktimizaciji. Usklađivanje domaćeg zakonodavnog okvira sa Evropskom direktivom kojom se uspostavljaju minimalni standardi o pravima, podršci i zaštiti žrtava kriminaliteta najavljeno je u Srbiji usvajanjem Nacionalne strategije za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela.⁴⁶ Strategijom je predviđeno da žrtve i njihovi članovi porodice treba da budu zaštićeni od sekundarne i ponovljene viktimizacije, od zastrašivanja i odmazde, uključujući rizik po emocionalnu i psihološku dobrobit, kao i fizičku štetu. Opšte mere zaštite bi podrazumevale:

- Izbegavanje kontakta između žrtve i učinioca, jer se u praksi žrtve susreću sa okrivljenima tokom istrage, a često su prisutne na istom mestu sa okrivljenima i braniocima ukoliko svedoče na glavnom pretresu.
- Zaštita žrtve u toku sprovođenja dokaznih radnji (ispitivanje, veštačenje), što bi podrazumevalo ispitivanje bez odlaganja nakon podnošenja prijave; izbegavanje nepotrebnog ponavljanja ispitivanja; pravo na prisustvo zastupnika ili lica po izboru (osobe od poverenja), kao i medicinska veštačenja svedena na minimum. Trenutno stanje u krivičnompravnom sistemu Republike Srbije ukazuje na problem višestrukog ispitivanja. U praksi se razgovori sa žrtvama obično sprovode odmah po podnošenju prijave, ali se ispitivanje nakon toga ponavlja pred tužiocem i pred sudom.
- Zaštita privatnosti žrtve može biti važno sredstvo prevencije sekundarne i ponovne viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, i može se ostvariti kroz čitav niz mera koje uključuju neotkrivanje ili ograničeno otkrivanje informacija koje se tiču identiteta žrtve i mesta gde se žrtva nalazi.

Sekundarnoj viktimizaciji žrtava dodatno doprinosi i nedostatak informacija o toku postupka, neprimeren tretman oštećenih tokom procesa, dugo trajanje postupaka usled čega žrtve ne mogu da ostvare druga zakonom garantovana prava (npr. da nadoknade materijalnu štetu), te im je, u krajnjoj liniji, ograničen pristup pravdi.

Tokom proteklog perioda zabeležen je niz postupaka kojima se oštećeni novinari dodatno viktimizuju ili se dovode u rizik od dodatne viktimizacije tokom istrage, ali i tokom sudskog postupka, što je suprotno evropskoj Direktivi.

Najdrastičniji primer je suđenje optuženima za paljenje kuće novinara Milana Jovanovića i njegove supruge koje je u više navrata obeležio osećaj da se sudi žrtvama, pre

⁴⁶ Nacionalna strategija za ostvarivanje prava žrtava i svedoka krivičnih dela u Republici Srbiji za period 2020-2025. godine, koja je usvojena na sednici Vlade 30. jula 2020. godine.

svoga zbog načina na koji su ih advokati okrivljenih ispitali. Zbog načina na koji su postavljali pitanja svedocima, sudija je otvoreno tokom postupka upozoravao „da se ne sudi svedocima“. Tužilac je to nazvao „izivljavanjem“ i „inkvizicijom“, a sudija „vređanjem inteligencije“.⁴⁷

Pored tretmana u okviru sudskog postupka, sekundarnu viktimizaciju Jovanović doživljava i zbog dugog trajanja krivičnog postupka zbog čega mu je uskraćen pristup pravdi, tj. mogućnost naknade materijalne štete. Dodatna viktimizacija Jovanovića i cele redakcije u kojoj radi se događa i kroz niz tužbi koje okrivljeni ulaže zbog povrede časti i ugleda u parničnom postupku. Iako se nikom ne može uskratiti pravo na tužbu, a većina ovih tužbi je odbačena, sve ovo dodatno iscrpljuje resurse žrtava.

Kada je u pitanju zaštita privatnosti, oštećeni daju iskaz i učestvuju u postupku kao svedok i u skladu sa ZKP⁴⁸ daju svoje lične podatke, uključujući i adresu stanovanja. Privatni podaci oštećenog na taj način postaju dostupni osumnjičenima i oštećene izlažu riziku od ponavljanja krivičnog dela ili odmazde. Jedini način da oštećeni zaštite svoje lične podatke jeste status zaštićenog svedoka koji se u praksi dodeljuje uglavnom u posebnim krivičnim postupcima za ratne zločine i organizovani kriminal.

Kada je u pitanju tretman oštećenih tokom davanja iskaza, neretko novinari imaju utisak da im se predstavnici institucija obraćaju kao da su oni sami napadači i da ih ne štite, naprotiv, šalju verbalne ili neverbane poruke koje demotivšu oštećene. Jedna od intervjuisanih novinarki je izjavila „Kad sam kao oštećena davala iskaz, tužiteljka je dozvolila da se advokati osumnjičenog bukvalno izivljavaju nada mnom. Ona, recimo, meni neće ni da se javi. Ne odgovori mi na 'dobro dan', ali se javi advokatu osumnjičenog. Zamislite kako se ja osećam.“

Dalje, novinari ističu da su izloženi višestrukom ponavljanju iskaza što dovodi do ličnog osećaja da su oni sami na optuženičkoj klupi, a svedoče i o neprijatnom suočavanju sa okrivljenima ili njihovim advokatima.

Jedna novinarka istakla je da se najgore osećala kada je davala iskaz pred tužiteljkom i „suprotnom stranom“. „Težak je momenat suočavanja, a onda ponavljanje izjave do besvesti – pred policijom, tužilaštvom, advokatima... Na kraju ispadne kao da ste vi pretili celom svetu, a na kraju – sami sebi“. Suđenja su tek neprijatna. Kada mi advokat kaže da nisam obavezna da dođem na neko suđenje, lakne mi. To je postala trauma. Ogadi vam se sve to i samo želite da se završi“, objasnila je ona.

⁴⁷ Više na <https://www.cenzolovka.rs/pritisci-i-napadi/sudjenje-dragoljubu-simonovicu-pretvoreno-u-izivljavanje-nad-zrtvama/>

⁴⁸ član 95. stav 3. Zakonika o krivičnom postupku

Kako se očekuje usklađivanje domaćih zakona, pre svega ZKP-a sa evropskom Direktivom za zaštitu žrtava, očekuje se i da će veliki deo ovih problema koji su uočeni u praksi biti targetirani kako bi se unele odredbe kojima će se unaprediti položaj žrtava krivičnih dela da što bezbolnije prođu kroz sudski postupak i ostvare svoja prava. Ipak, ostaje na pojedincima da propise primenjuju, a edukacija svih aktera na tom polju će biti nužna.